

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΙΔΡΥΜΑ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ -ΧΟΡΗ
ΑΘΗΝΑ 1997

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
ANSMN=MN	<i>American Numismatic Society, Museum Notes</i>
BA	Βυζαντινός Δόμος
BF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
BKM	Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται
B-NJ	<i>Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher</i>
Bsl	<i>Byzantinoslavica</i>
BCH	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
C.J.	<i>Codex Justinianus</i> = CJC II, έκδ. Krüger, 1877 (άναστατική ανάπτυξη 1970)
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i> (=σειρά της Βόννης)
C.Th.	<i>Codex Theodosianus</i> , έκδ. Mommsen, 1904 (άναστατική ανάπτυξη 1971)
ΔΕΝΑ	Διεθνής Έφημερίς τής Νομισματικής Αρχαιολογίας
DMA	<i>Dictionary of the Middle Ages</i>
DOC	A. R. Bellinger & P. Grierson, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection...</i> τ. 1 (491-602), Ουάσιγκτον 1966· τ. 2 (602-717), Ουάσιγκτον 1968· τ. 3 (717-1081), Ουάσιγκτον 1973
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
DOS	<i>Dumbarton Oaks Studies</i>
ΕΕΒΣ	Έπετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
ΕΠΕ	Έγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Έλληνισμού
HBN	<i>Hamburger Beiträge zur Numismatik</i>
JESHO	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>

ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Γ. ΚΟΛΙΑΣ

ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ*

Ο βυζαντινός στρατός ως συνεχιστής της ρωμαϊκής παράδοσης διέθετε, κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ιστορίας του, μία πολύ καλή οργάνωση που κάλυπτε όλους τους τομείς της δομής του, όπως ήταν μεταξύ άλλων η ιεραρχία, η επιμελητεία, ο οπλισμός και ο τακτικός σχεδιασμός. Όπως ήταν φυσικό, η οργάνωση αυτή επεκτεινόταν επίσης σε θέματα πειθαρχίας και ρύθμισης της ζωής μέσα στο στράτευμα, αλλά και σε ευρύτερα θέματα που αφορούσαν στις σχέσεις του στρατού με τον άμαχο πληθυσμό ή στη συμπεριφορά του απέναντι στους αντιπάλους.

Στις τάξεις του βυζαντινού στρατού υπηρετούσαν άνδρες συχνά διαφορετικής εθνικής προέλευσης, άτομα ή ομάδες με διαφορετική η κάθε μία σχέση προς την κεντρική διοίκηση, δηλαδή, άλλος ήταν υπόχρεος στρατεύσεως, άλλος ήταν επαγγελματίας στρατιώτης υπήκοος της Αυτοκρατορίας, άλλος αλλοδαπός μισθοφόρος καταταγμένος σε προσωπική βάση, άλλος πάλι αλλοδαπός μισθοφόρος μέλος μιας ευρύτερης ομάδας ξένων πολεμιστών, που είχε ενταχθεί στον βυζαντινό στρατό ως σώμα (Γότθων, Πατζινακών, Σκανδιναυών, Τούρκων κ.ά.). Προκειμένου ο στρατός αυτός να διατηρήσει τη συνοχή του και την αποτελεσματικότητά του, επιβαλλόταν η ύπαρξη αυστηρών κανόνων πειθαρχίας και, βέβαια, ο έλεγχος της τήρησης των κανόνων αυτών.

Στις επόμενες σελίδες θα αναζητήσω τα αδικήματα που διαπράττονταν μέσα στο στράτευμα ή και έξω από αυτό εις βά-

* Το κείμενο που ακολουθεί είναι εκείνο της διαλέξεώς μου στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, αφού δέχθηκε λίγες μόνο προσθήκες και εμπλουτίστηκε με τις αναγκαίες παραπομπές στις πηγές και τη σχετική βιβλιογραφία.

ρος του ίδιου του στρατού, δηλαδή του δημοσίου συμφέροντος, του άμαχου πληθυσμού ή και οποιουδήποτε άλλου. Στο θέμα μας εμπίπτει λοιπόν εν μέρει και η εξέταση των εγκλημάτων πολέμου. Βέβαια, μέσα στα στενά πλαίσια μίας σύντομης συμβολής δεν είναι δυνατόν να εξετασθεί κάθε πλευρά και κάθε παράμετρος του ζητήματος.

Όταν κάποιος επιχειρεί την εξέταση των στρατιωτικών αδικημάτων και των ποινών που αυτά επέσυραν¹, βρίσκει πλούσιο –εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον– υλικό στους λεγόμενους *Στρατιωτικούς νόμους*. Πρόκειται για συλλογές, οι οποίες περιλαμβάνουν τις αξιόποινες πράξεις που έχουν σχέση με το στράτευμα και τις κυρώσεις που προβλέπονταν για κάθε μία από αυτές. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις για τη χρονολόγησή τους, το περιεχόμενο, την προέλευση και τους πιθανούς συντάκτες τους². Η εξέτασή τους δεν έχει γίνει σε εξαντλητικό βαθμό και η περαιτέρω μελέτη τους είναι αναγκαία, εφ' όσον αυτή μπορεί να οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, που αφορούν όχι μόνο στην οργάνωση του στρατού και το βυζαντινό δίκαιο, αλλά και στη ζωή και τις αντιλήψεις των Βυζαντινών. Στο παρόν κείμενο θα περιορισθώ στη σύντομη παροχή ορισμένων γενικών πληροφοριών για τις εν λόγω πηγές και, χωρίς να υπεισελθώ σε λεπτομέρειες, θα παραθέσω εν συντομία τις επί μέρους διατάξεις.

Οι *Στρατιωτικοί νόμοι* έχουν παραδοθεί σε πολλά χειρόγραφα και σε διάφορες μορφές³. Μία από αυτές, η αρχαιότερη, πε-

1. Σύντομες πληροφορίες για την πειθαρχία στον βυζαντινό στρατό βλ. στον L. Bréhier, *Les institutions de l' Empire Byzantine* [L' évolution de l' humanité 32,2], Παρίσι 1949, σελ. 379-381. Χρήσιμες γενικές απόψεις βλ. επίσης στον Ν. Καλομενόπουλου, *Η στρατιωτική οργάνωσις της Ελληνικής Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου*, Αθήνα 1937, σελ. 192-205.

2. Βλ. G. Famiglietti, *Ex Ruffo leges militares* [Università degli Studi di Camerino, Facoltà di Giurisprudenza, Testi per esercitazioni, Sezione II, n. 4], Μιλάνο 1980, σελ. 5-16.

3. Τα κυριότερα χειρόγραφα βλ. στον G. Famiglietti, *ό.π.*, σελ. 1 επ., σημ. 3. Βλ. ακόμη Σ. Τρωιάνος, *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σελ. 81 επ., όπου αναφέρονται 55 κώδικες, οι παλαιότεροι των οποί-

ριλαμβάνεται στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου, το γνωστό εγχειρίδιο που χρονολογείται γύρω στο έτος 600 και περιέχει πολύτιμες υποδείξεις προς τους βυζαντινούς στρατηγούς, οι οποίες αφορούν στην τακτική, την εκγύμναση του στρατεύματος, τον οπλισμό, τα γνωρίσματα των αντιπάλων και σε άλλα πολύ ενδιαφέροντα θέματα στρατιωτικής φύσεως⁴. Τα *Τακτικά* τού αυτοκράτορα Λέοντος Στ' (886-912) –το χρονολογικά επόμενο παρόμοιο περιεχομένου εγχειρίδιο, που κατά ένα μεγάλο ποσοστό ακολουθεί το *Στρατηγικόν* στην επιλογή της ύλης του– επαναλαμβάνουν σχεδόν αυτούσιες τις ίδιες ρυθμίσεις⁵.

Μορφές των συλλογών αυτών περιλαμβάνουν επίσης διατάξεις των *Πανδέκτων* και του *Ιουστινιάνειου κώδικα*. Οι άγνωστοι συμπλητές, νομικοί προφανώς, συγκέντρωσαν διάφορες διατάξεις και διαμόρφωσαν τις εν λόγω συλλογές, οι οποίες όμως δεν διακρίνονται για την ουσιαστική επεξεργασία των πηγών⁶. Η σύνταξη των παλαιότερων από αυτές πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά προφανώς γύρω στο έτος 600 το αργότερο, εφ' όσον περιλαμβάνονται στο *Στρατηγικόν*. Έχουν διατυπωθεί,

ων χρονολογούνται στον Γ'ΙΑ' αι. Η υπό επεξεργασία νέα έκδοση του Μ. Pfeifer, που αναφέρει ο συγγραφέας, δεν έχει, καθ' όσον γνωρίζω, δημοσιευθεί.

4. Έκδ. G.T. Dennis-E. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios* [CFHB 17], Βιέννη 1981, σελ. 92-101.

5. Έκδ. J. Meursius-J. Lamius, *PG* 107, στήλ. 668-1094. Για τα δύο αυτά έργα βλ. Α. Dain, «Les stratégistes byzantins», *TM* 2 (1967), σελ. 317-392, εδω 344-346, 354-357 και Η. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Γ', Αθήνα 1994, σελ. 166-172.

6. Βλ. τις εκδόσεις των W. Ashburner, «The Byzantine Mutiny Act», *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926), σελ. 80-109 και E. Korzenszky, *Leges poenales militares e codice Laurentiano LXXV*, 6, Βουδαπέστη 1931, οι οποίες έχουν ανατυπωθεί στο έργο των Ι. και Π. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, τ. Β': *Νομοθεσία Ισαύρων και Μακεδόνων*, Αθήνα 1931, σελ. 73-89. Στην έκδοση του Korzenszky παρατίθενται οι παλαιότερες πηγές, όπου αυτές υπάρχουν, καθώς και παράλληλες διατάξεις άλλων έργων. Πρβλ. G. Famiglietti, *ό.π.*, σελ. 35 επ. και P. Verri, *Le leggi penali militari dell' impero bizantino nell' alto medioevo* [Supplemento al n. 1-2 della «Rassegna della Giustizia Militare»], Ρώμη 1978, σελ. 74-77.

όπως αναφέρθηκε, και διάφορες άλλες απόψεις, μία από τις οποίες χρονολογεί τους στρατιωτικούς νόμους στο πρώτο μισό του Ε' αιώνα⁷.

Ένα θέμα, που προκύπτει και που οφείλει να αντιμετωπίσει ο ερευνητής σε σχέση με τα παραπάνω κείμενα, είναι το ερώτημα, αν και κατά πόσον οι διάφορες ρυθμίσεις, που περιλαμβάνονται σε αυτά και ως επί το πλείστον επαναλαμβάνονται, συνέχιζαν να ισχύουν και παρέμεναν επίκαιρες ή απλώς αποτελούν άκριτη επανάληψη παλαιότερων διατάξεων.

Στα ιστοριογραφικά κείμενα και σε άλλες έμμεσες πηγές απαντούν επίσης συμπωματικές αναφορές σε μεμονωμένα γεγονότα, που έχουν σχέση με στρατιωτικά αδικήματα και τις τιμωρίες που επιβάλλονταν στους παραβάτες. Ο αβίαστος τρόπος παρουσίασης τέτοιων συμβάντων εκ μέρους των συγγραφέων –ανεξάρτητα από το γεγονός εάν η παρουσίαση αυτή ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή έχει σφραγισθεί από τη φαντασία ή τη μονομέρεια του συγγραφέα– επιτρέπει στον μελετητή να συναγάγει συμπεράσματα για την ακολουθούμενη πρακτική και για τις περί δικαίου αντιλήψεις των ανθρώπων της εποχής, καθώς επίσης συχνά να ελέγξει, κατά πόσον οι διατάξεις που περιλαμβάνονται στους νόμους ίσχυαν πράγματι ή όχι.

Πριν προχωρήσω στην παρουσίαση των σχετικών διατάξεων του βυζαντινού στρατιωτικού δικαίου, θεωρώ σκόπιμο να αναφερθώ εν συντομία στα αδικήματα/εγκλήματα που διέπραττε κατά καιρούς ο στρατός. Αυτά στρέφονταν εναντίον του αντιπάλου, του άμαχου πληθυσμού –ιδίως της εχθρικής χώρας– και βεβαίως διαπράττονταν συχνά εις βάρος των αιχμαλώτων.

7. V. Giuffré, «Tracce di una tarda raccolta di "jura" in materia militare», στο *Festschrift für W. Flume*, τ. Α', Κολωνία 1978, σελ. 25 εξ. Βλ. όμως P. Verri, *ό.π.*, σελ. 13 εξ. και G. Famiglietti, *ό.π.*, σελ. 5-14, με τις διάφορες απόψεις. Από την υπόλοιπη βιβλιογραφία βλ. ακόμη C.E. Brand, *Roman Military Law*, Λονδίνο 1968. V.V. Κυβτα, «Νόμος στρατιωτικός», *Viz. Vrem.* 32 (1971), σελ. 276-284. Για το στρατιωτικό ποινικό δίκαιο κατά την προγενέστερη, καθαρά ρωμαϊκή περίοδο βλ. E. Sander, «Das römische Militärstrafrecht», *Rheinisches Museum für Philologie* 103 (1960), σελ. 289-319.

Θεομοθετημένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου για τη διεξαγωγή του πολέμου δεν υπήρχαν⁸, είχε διαμορφωθεί όμως μία πρακτική, η τήρηση της οποίας ήταν προς όφελος όλων, τόσο δηλαδή προς το συμφέρον της Αυτοκρατορίας, όσο και των άλλων εμπόλεμων δυνάμεων. Πληροφορίες για το έγγραφο αυτό δίκαιο του πολέμου βρίσκουμε στις προτροπές του Λέοντος Στ' προς τους στρατηγούς του. Μεταξύ άλλων διαβάζουμε: *Οὐδενὶ τρόπῳ, οὐδὲ οἰαδῆποτε προφάσει τὸν πρὸς τοὺς πολεμίους ὄρκον παραθήσῃ ποτέ. Μέγα γὰρ τὸ τῆς ἐπιτορίας ἐγκλημα...*⁹. Ο στρατηγός βέβαια οφείλει να ευρίσκεται σε ετοιμότητα για την περίπτωση που οι πολέμοι –παρά τους ὄρκους– δεν τηρούσαν τα συμφωνηθέντα¹⁰. Τέτοιου είδους κανόνες, που εμπίπτουν στον χώρο του δικαίου του πολέμου και κατά ένα μεγάλο ποσοστό είχαν διαμορφωθεί ήδη κατά την ελληνική και ρωμαϊκή Αρχαιότητα, βρίσκουμε και άλλους αρκετούς στο έργο αυτό που αποτελεί πολύτιμη πηγή¹¹.

8. Για το θέμα αυτό βλ. G. Vismara, «Problemi storici e istituti giuridici della guerra altomedievale», στο *Ordinamenti militari in Occidente nell' Alto Medioevo* [Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo 15], τ. Β', Σπολιέτο 1968, σελ. 1127-1200 και 1217-1219. Ενδιαφέρουσες σκέψεις για την αντιμετώπιση του πολέμου ως φαινομένου κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα βλ. επίσης στον W. Pohl, «Konfliktverlauf und Konfliktbewältigung: Römer und Barbaren im frühen Mittelalter», *Frühmittelalterliche Studien* 26 (1992), σελ. 165-207.

9. Τακτικά Κ' 39 (1024). Βλ. και Συλλογή τακτικῶν, εκδ. A. Dain, *Sylloge Tacticorum quae olim «Anedita Leonis Tactica» dicebatur*, Παρίσι 1938, κεφ. 16.

10. Πρβλ. π.χ. Κεκαυμένου Στρατηγικόν, κεφ. 84, εκδ. B. Wassiliewsky – V. Jernstedt, *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, Πετρούπολη 1896, σελ. 33 επ.

11. Για το δίκαιο του πολέμου βλ. επίσης σχετικές αναφορές σε δημοσιεύσεις που έχουν ως αντικείμενο τον δίκαιο πόλεμο: Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Ο δίκαιος πόλεμος κατά τα Τακτικά του Λέοντος του Σοφού». *Σύμμικτα Σεφεριάδου*, Αθήνα 1961, σελ. 411-434. R.M. Grant, «War –Just, Holy, Unjust– in Hellenistic and Early Christian Thought», στο *Ecclesia Orans, Mélanges Patristiques offerts au Père A.G. Hamman. Augustinianum* 20 (1980), σελ. 173-189. Αθηνά Κόλια-Δεμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «αερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο* [Ιστορικές Μονογραφίες 10], Αθήνα 1991, σελ. 126 εξ., 141 εξ.

Το χριστιανικό πνεύμα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό συστατικό χαρακτηριστικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ίσως μάλιστα το κυριότερο¹². Οι επιταγές όμως μιας πολιτικής, που υπαγορευόταν από τις σύγχρονες ανάγκες και την προσπάθεια αντιμετώπισης των αντιπάλων, όχι μόνο επέτρεπαν, αλλά μερικές φορές μάλιστα υπαγόρευαν τη δήωση της εχθρικής γης και την τέλεση βίαιοπραγιών. Η λεηλασία των καλλιέργειών στην ξένη επικράτεια εξασφάλιζε ένα μεγάλο μέρος των προς το ζην για το στράτευμα κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας, γεγονός που την καθιστούσε αναπόφευκτη. Προκαλούσε όμως παράλληλα και φόβο στους αντιπάλους και κατ' επέκταση κάμψη του ηθικού τους. Για τον λόγο αυτόν, λοιπόν, συχνά επιβαλλόταν η ερήμωση της εχθρικής γης. Διαθέτουμε βεβαίως σχετικές περιοριστικές διατάξεις και πληροφορίες ότι παρόμοιες ενέργειες απαγορεύονταν. Οι λόγοι όμως που επέβαλλαν τους περιορισμούς αυτούς και τις απαγορεύσεις δεν ήταν καθαρά ανθρωπιστικοί. Το αντίθετο, η προοπτική της επιστροφής του στρατεύματος μέσα από τα ίδια εδάφη, ο κίνδυνος αντιποίνων εκ μέρους του εχθρού ή η προσδοκία ότι οι συγκεκριμένες επαρχίες της αντίπαλης δύναμews θα μπορούσαν μετά την τυχόν νικηφόρο έκβαση του πολέμου να ενταχθούν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας – η οποία οπωσδήποτε δεν τις ήθελε ερημωμένες – ήταν ως επί το πλείστον τα κίνητρα που διέσωζαν τη σοδειά και το βίος του εγχώριου πληθυσμού¹³.

Παρόμοια ήταν και η αντιμετώπιση των αιχμαλώτων. Πολλοί από αυτούς επωλούντο ως δούλοι. Η τύχη τους όμως ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την πορεία των εξελίξεων των πολεμικών

12. Η σημασία του χριστιανικού πνεύματος προβάλλεται δεόντως στο έργο του H. Hunger, *Reich der Neuen Mitte. Der christliche Geist der byzantinischen Kultur*, Γκροτσ-Βιέννη-Κολωνία 1965.

13. Πρόβλ. M.C. Bartusis, «The Cost of Late Byzantine Warfare and Defense», *BF* 16 (1991), σελ. 75-89, εδώ 77-80 και T.G. Kolias, «Eßgewohnheiten und Verpflegung im byzantinischen Heer», στο J. Hörandner-J. Koder-O. Kresten-E. Trapp (εκδ.), *Βυζάντιος. Festschrift für H. Hunger zum 70. Geburtstag*, Βιέννη 1984, σελ. 193-202 εδώ 194 επ.

γεγονότων. Αν είχαν τύχη, θα ανταλλάσσονταν με άλλους αιχμαλώτους. Αν ήσαν άτυχοι, μπορεί να εκτελούνταν, προκειμένου να καμφθεί το ηθικό του αντιπάλου. Στην περίπτωση που ανήκαν στην ηγεσία του στρατεύματος, τελούσαν υπό φρούρηση έως ότου ανταλλάγουν με επιφανείς Βυζαντινούς, που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι από την άλλη πλευρά¹⁴.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η ηγεσία του βυζαντινού στρατού κατέβαλλε προσπάθειες να προβλέπει τις ενδεχόμενες καταστάσεις και προέβαινε στις ανάλογες ενέργειες. Για τον λόγο αυτόν υπήρχαν διατάξεις, που αφορούσαν στον *διαμερισμό τῶν σκύλων*, στη διανομή δηλαδή των λαφύρων¹⁵, ώστε να γίνεται δίκαια η κατανομή τους μεταξύ των μαχητών. Η πρόβλεψη αυτή ήταν απαραίτητη, επειδή η λεία του πολέμου αποτελούσε ένα σημαντικό μέρος της αμοιβής των στρατιωτών. Ήταν, δηλαδή, ένα από τα κίνητρα της ενίσχυσης της μαχητικότητας των πολεμιστών και για τον λόγο αυτόν, αν δεν υπήρχαν οι ρυθμίσεις οι οποίες αναφέρθηκαν και οι οποίες προέβλεπαν τη συμμετοχή στη μοιρασιά ακόμη και εκείνων που παρέμεναν στα μετόπισθεν ως φρουρά του στρατοπέδου, θα αυξανόταν ο κίνδυνος, κατά την ώρα της μάχης οι στρατιώτες να εγκαταλείψουν τον αγώνα και να αρχίσουν να επιδίδονται σε λαφυραγωγία¹⁶. Οι

14. Σοφία Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994· D. Letsios, «Die Kriegsgefangenschaft nach Auffassung der Byzantiner», *Bsl* 53 (1992), σελ. 213-227· Rashad A. Khouri Al Odetallah, *Αραβες και Βυζαντινοί. Το πρόβλημα των αιχμαλώτων πολέμου* (διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1983· T.G. Kolias, «Kriegsgefangene, Sklavenhandel und die Privilegien der Soldaten. Die Aussage der Novelle von Ioannes Tzimiskes», *Bsl* 56 (1995), σελ. 129-135.

15. A. Dain, «Le partage du butin de guerre d'après les traités juridiques et militaires», στο *Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines*, τ. Α', Παρίσι 1950, σελ. 347-354. Βλ. ακόμη G. Dagron-H. Mihăescu, *Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, Παρίσι 1986, σελ. 231-234 και T.G. Kolias, «Kriegsgefangene», *ο.π.*, για την πρόσφατη βιβλιογραφία.

16. Βλ. π.χ. τη διάταξη Κ' 104 (1041) των Τακτικών του Λέοντος: «Όταν εἰς φυγὴν τρέψῃς τοὺς πολεμῖους ἀντέχεσθαι τῆς πραιάδας παράγγελε τοῖς

διατάξεις *περί διαμερισμού τῶν σκύλων* εντάχθηκαν μάλιστα σε αρκετές βυζαντινές συλλογές νομικού περιεχομένου.

Βιαιοπραγίες, εγκληματικές δηλαδή ενέργειες εκ μέρους του στρατού, αναμένονταν, διαπράττονταν και εν μέρει επιβάλλονταν από τη διοίκηση. Υπήρχαν μάλιστα και ρυθμιστικές διατάξεις, οι οποίες –αναλόγως με τις περιστάσεις– προέβλεπαν την επιβολή βίας ή την απαγόρευση. Η έρευνα της συμπεριφοράς του ανθρώπου στον Μεσαίωνα κατά τη διάρκεια εμπόλεμων καταστάσεων και η εκδήλωση βίαιων αισθημάτων και συμπεριφοράς είναι ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα, που αξίζει να ερευνηθεί περισσότερο όσον αφορά στο Βυζάντιο, σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα γνωρίσματα του βυζαντινού ανθρώπου, που θεωρούνται χαρακτηριστικά γι' αυτόν¹⁷. Αναφέρω εδώ δύο σχετικά παραδείγματα, που επιτρέπουν στον αναγνώστη να αντιληφθεί το είδος του υλικού που προσφέρουν οι πηγές, το οποίο στη συνέχεια θα μπορούσε να αξιοποιηθεί περαιτέρω: Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα από τον μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, ο ένδοξος στρατηλάτης εφαρμόζει μία και από άλλες περιπτώσεις γνωστή μέθοδο κάμψης του ηθικού των αντιπάλων, διατάσσει δηλαδή την εκτόξευση των κεφαλών των πεσόντων Σαρακηνών εντός των τειχών, ενέργεια που είχε πράγματι το αναμενόμενο αποτέλεσμα¹⁸. Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο στρατηγός Γεώργιος Μανιάκης διέταξε να κόψουν και να πα-

στρατιώταις, ἵνα μὴ περὶ ταύτην διαπειρομένοις, καὶ ἐν αὐτῇ ἀσχολοιμένοις, εὐρόντες οἱ πολέμοι ἐπιβουλεύουσιν αὐτοῖς, καὶ διαφθείρουν...

17. Βλ. το ενδιαφέρον άρθρο του A. Ducellier, «Byzance, juge cruel dans un environnement cruel? Notes sur le "Musulman cruel" dans l' Empire byzantin entre VIIème et XIIIème siècles», στο T. Viljamaa - A. Timonen - Ch. Krötzel (εξδ.), *Crudelitas. The politics of Cruelty in the Ancient and Medieval World*. Proceedings of the International Conference, Turku (Finland), May 1991 [Medium Aevum quotidianum, Sonderband 2], Κρεμς 1992, σελ. 148-180, καθώς και τα υπόλοιπα σχετικά άρθρα στον αναφερθέντα τόμο.

18. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, σελ. 14, 16 εξ. (εξδ. C.B. Hase, Βόννη 1828). Πρβλ. Θεοδόσιος Διάκονος, *Άλωσις τῆς Κρήτης*, εκδ. H. Criscuolo, *Theodosii Diaconi de Creta capta*, Λιψία 1979, σελ. 10, 231 εξ. και Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, σελ. 227, 22 εξ. (εξδ. I. Bekker, Βόννη 1853).

ρουσιάσουν ως μακάβριο τρόπαιο στον βασιλέα *τὰς ῥίνας καὶ τὰ ὄτα* των αντιπάλων του¹⁹.

Οι αναφορές αυτές δεν επιτρέπεται δεβαίως να οδηγήσουν στο συμπέρασμα –ή μάλλον να θεωρηθούν ότι επιβεβαιώνουν τη μονομερή αλλά διαδεδομένη άποψη– ότι κατ' εξοχήν στο Βυζάντιο οι βιαιοπραγίες και οι δολοφονίες δρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη. Εδώ αναφερόμαστε σε περιπτώσεις εμπόλεμων καταστάσεων, κατά τις οποίες λάμβαναν χώρα βιαιότητες, ενέργειες δηλαδή που εκδηλώνονται σε κάθε κοινωνία και σε κάθε εποχή και σημειώνονται δυστυχώς και σήμερα, με άλλα μέσα βέβαια, λιγότερο αιμοσταγή όσον αφορά στην κυριολεξία της λέξης, αλλά πιο αποτελεσματικά, όσον αφορά στις καταστρεπτικές επιπτώσεις τους²⁰.

Επανερχόμενος στους στρατιωτικούς νόμους, θα επιχειρήσω στις επόμενες παραγράφους μία σύντομη κατάταξή τους σύμφωνα με το περιεχόμενό τους. Επί πλέον θα παραθέσω τις περισσότερες από τις διατάξεις, προβαίνοντας σε μία κατά κάποιον τρόπο αυθαίρετη επιλογή, χωρίς να επιδιώκω την εξαντλητική παράθεση παραπομπών στις διάφορες μορφές ή εκδόσεις τους. Η άμεση επαφή με τα ίδια τα κείμενα μπορεί να μεταδώσει καλύτερα το πνεύμα τους και την ατμόσφαιρα της εποχής.

Ο προσεκτικός αναγνώστης των νόμων διακρίνει τέσσερις γενικές κατηγορίες. Η πρώτη αποτελείται από παραγράφους που αφορούν στην εκτέλεση των καθηκόντων εκ μέρους των στρατιωτών, την τήρηση της πειθαρχίας και τον σεβασμό της ιεραρχίας. Από το *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου μάλιστα –και από τα *Τακτικά* του Λέοντος, που ακολουθούν το πρότυπό τους– προ-

19. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, εκδ. I.Thurn, *Ioannis Scylitzae, Synopsis historiarum [CFHB]*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, σελ. 382, 55 επ.

20. Πρβλ. τις ενδιαφέρουσες απόψεις του E. Hobsbawm, στο ογκώδες έργο του *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας* (έλλην. μετάφραση Β. Καπετανγιάννης), Αθήνα 1995, σελ. 29 κ.α.: Ο εικοστός αιώνας χαρακτηρίζεται ως ο αναμφίβολα «πιο φονικός που έχει καταγράψει η ιστορία, τόσο από άποψη κλίμακας, όσο και από άποψη συχνότητας και διάρκειας πολέμων...».

δλέπεται η συγκέντρωση των στρατιωτών και η ανάγνωση εκ μέρους των αξιωματικών των δια τού νόμου μαντάτων τῆς καθοσιώσεως²¹.

—Εάν στρατιώτης τῶ ἰδίῳ τετράρχῃ ἢ πεντάρχη ἐναντιωθῆ, σωφρονιζέσθω. ... Εἰ δέ τις τῶν τοῦ τάγματος τολμήσει τοῦτο ποιῆσαι εἰς τὸν ἄρχοντα, ... κεφαλικῇ τιμωρία ὑποκείσθω²².

—Εἰ τις ἀκούσας τὰ μανδάτα τοῦ δεκάρχου μὴ φυλάξῃ, σωφρονιζέσθω· εἰ δὲ ἀγνοῶν τὰ μανδάτα πταισῃ, ὁ δεκάρχος σωφρονιζέσθω, ἐπειδὴ οὐ προεῖπεν αὐτῶ²³.

—Εἰ μέντοι ἀδικηθῆ παρά τινος, τῶ ἄρχοντι τοῦ τάγματος αὐτοῦ προσέλθῃ. Εἰ δὲ παρά τοῦ ἄρχοντος αὐτοῦ ἀδικηθῆ, τῶ μείζονι ἄρχοντι προσέλθῃ²⁴.

—Εἰ τινες τολμήσωσι συνωμοσίαν ἢ φρατρίαν ἢ στάσιν κατὰ τοῦ ἰδίου ἄρχοντος ποιῆσαι ὑπὲρ οἰασθήποτε αἰτίας, κεφαλικῇ τιμωρία ὑποβληθῶσι, κατ' ἐξαιρέτον οἱ πρῶτοι τῆς συνωμοσίας ἢ τῆς στάσεως γενόμενοι²⁵.

—Εάν ἴδιον ἔξαρχον οἱ στρατιῶται ἐγκαταλείπωσιν ... κἀντεῦθεν συμβῆ αὐτὸν τελευτήσῃ, κεφαλικῶς τιμωρεῖσθωσαν²⁶.

—Εάν στρατιώτης τολμήσῃ βαγεῦσαι ὑπὲρ τὸν χρόνον τοῦ κομαέτου, καὶ τῆς στρατείας ἐκβληθῆ καὶ ὡς παγανὸς τοῖς πολιτικοῖς ἄρχουσι παραδοθείη²⁷.

21. Στρατηγικόν Α' 6 (σελ. 92). Τακτικά Η' 1 (764): ὑπαναγινώσκειν αὐτοῖς τὰ εἰρημένα νόμια στρατιωτικὰ ἐπιτίμια.

22. Στρατηγικόν Α' 6, 1-2 = Τακτικά Η' 2 = Ashburner 42. 40 = Korzen-sky 6 = Famiglietti 2.

23. Στρατ. Α' 6, 8 = Τακτ. Η' 8 = Ashb. 44 = Korz. 6-7 = Fam. 3.

24. Στρατ. Α' 6, 3 = Τακτ. Η' 3 = Ashb. 45 = Fam. 4.

25. Στρατ. 5 = Τακτ. 5 = Ashb. 41 = Korz. 5 = Fam. 1.

26. Fam. 20 = Ashb. 17 = Korz. 44 = Dig. 49.16.3.22.

27. Στρατ. Α' 6, 4 = Τακτ. Η' 4 = Ashb. 46 = Korz. 11 = Fam. 5. Η πληθώρα των λατινογενών λέξεων (π.χ. «βαγεῦσαι», ἀπό τό vagor, -atus sum, -ari: πρὸς. το νεοελληνικό «βαγαπόντης») μαρτυρεῖ τὴ συνέχεια ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ αυτοκρατορία στο Βυζάντιο. Η γλώσσα τῆς διοικήσεως καὶ τῆς νομοθεσίας υφίσταται, ὅπως εἶναι γνωστό, αργές ἀλλαγές καὶ εἶναι ιδιαίτερα συντηρητικὴ, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐξελίξή τῆς καὶ τὴν εἰσοδοχὴ νέων ὀρων καὶ ἐκφράσεων. Για τὸν λόγο αὐτὸν ἀπαντοῦν πολλὰ στοιχεῖα τῆς λατινικῆς γλώσσας. Η στρατιωτικὴ ορολογία εἶναι ἰσως ἡ πλέον πιστὴ στὴν παράδοση. Βλ. πιο κάτω σημ. 38.

—Ὁ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποφυγὼν καὶ ὑποστρέψας βασανίζεται καὶ ἢ θηρίοις παραδίδοται ἢ εἰς φουρκαν καταδικάζεται²⁸.

—Εἰ τις ἄλογον ζῶον ἢ ἄλλο οἰονδήποτε εἶδος μικρὸν ἢ μέγα εὐρὼν μὴ τοῦτο φανερώσῃ καὶ τῶ ἄρχοντι τῶ ἰδίῳ παραδώσῃ, σωφρονιζέσθω· οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὁ συνειδὼς αὐτῶ, ὡς κλέπται ἀμφοτέροι²⁹.

—Εἰ τις λαμβάνων ῥεπαρατίωνα τῶν ἑαυτοῦ ὄπλων περιφρονησῃ, καὶ μὴ τοῦτον ὁ δεκάρχος ἀναγκάσῃ ταῦτα κτήσασθαι ἢ τῶ ἰδίῳ ἄρχοντι φανερώσῃ, καὶ ὁ στρατιώτης αὐτὸς καὶ ὁ δεκάρχος αὐτοῦ σωφρονισθῶσιν³⁰.

—Ὁ στρατιώτης κλέπτων ὄπλα ἀλλότρια τοῦ βαθμοῦ τῆς στρατείας ἐξωθεῖται³¹.

Η δεύτερη κατηγορία νόμων ἀναφέρεται στους ἀρχοντες των ταγμάτων, οἱ οἱποῖοι πρέπει νὰ γνωρίζουν τις σχετικὲς διατάξεις καὶ νὰ τις εφαρμόζουν με ἀκρίβεια³². Θίγονται θέματα ὑπακο-

Ἐλλείπει χώρου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ σχολιασμός των διαφόρων ὀρων. Παραπέμπω τὸν μὴ εἰδικὸ ἀναγνώστη κυρίως στο Μέγα λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας τοῦ Δ. Δημητράκου (εκδ.), Αθήνα 1933 κ.ε., τὸ ὁποῖο εἶναι ευρύτερα διαδεδομένο καὶ γιὰ τὴ σύνταξί του οἱοῦμαι ἔχει γίνῃ χρήση των παλαιότερων λεξικῶν τοῦ C. du Fresne dom. du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Λυῶν 1688 (ανατ. Γκαρτς 1958) καὶ τοῦ E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*, Καμπριτζ 1887 (ανατ. Νέα Ὠροκὴ 1957). Για τοὺς μεταγενέστερους χρόνους βλ. καὶ E. Κριαρᾶς, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημόδους γραμματείας, 1100-1699*, Θεσσαλονίκη 1968 κ.ε. Βλ. ἀκόμη τὸ πρόσφατο E. Trapp - W. Hörandner - J. Diethart κ.ά., *Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, Βιέννη 1994 κ.ε.

28. Ashb. 15 = Fam. 33. Πρὸς. ὁμως Korz. 26: Ὁ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποτομολήσας καὶ αὐθὺς ἀνάγκης χωρὶς ὑποστρέψας, συγγνωσκέσθω. Ὁ μέντοι δις τοῦτο τολμήσας καὶ αὐθὺς ἐπανελθὼν, κεφαλικῶς τιμωρεῖσθω. Βλ. καὶ πιο κάτω σημ. 83.

29. Στρατ. Α' 6, 9 = Τακτ. Η' 9 = Ashb. 50 = Korz. 13 = Fam. 10.

30. Στρατ. Α' 6, 11 = Τακτ. Η' 11.

31. Ashb. 18 = Korz. 29.

32. Στρατ. Α' 7: Ποῖα μανδάτα περὶ καθοσιώσεως δεῖ τοῖς τῶν ταγμάτων ἄρχουσι δοθῆναι.

ής, ζημίας σε βάρος στρατιώτη ή φορολογούμενου, παροχής μη προβλεπόμενων αδειών σε στρατιώτες, παράδοσης κάστρου στον εχθρό κ.ά.:

–*Εἴ τις μὴ ὑπακούσῃ τῷ ἰδίῳ ἄρχοντι, σωφρονιζέσθω κατὰ τοὺς νόμους*³³.

–*Εἴ τις ζημιῶσει στρατιώτην, ἐν διπλῇ ποσότητι τοῦτο αὐτῷ ἀποκαταστήσει, ὁμοίως καὶ συντελεστήν*...³⁴.

–*Εἴ τις ἐν καιρῷ πολέμου διὰ κομεάτου στρατιώτην ἀπολύσαι τολμήσει, τριάκοντα νομισμάτων ποινήν δίδω*...³⁵.

–*Εἴ τις τῶν ἀρχόντων παροπλίῃ στρατιώτην, ἢ ἐξκουσεύσῃ ἢ μὴ συνεισελθεῖν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ φοσσάτου, ἢ συνελθόντα εἰς οἰκείαν κατάσχη δουλείαν, ὥστε τὴν τάξιν αὐτοῦ καταφρονήσαι καὶ ἀμελήσαι τῶν ὄπλων, παρεκτός τῶν τεταγμένων ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου σκρινίου, σωφρονιζέσθω. Καὶ ζημιούσθω, στρατηγὸς μὲν χρυσίου λίτραν μίαν, τουρμάρχης δὲ νομίσματα λσ', δρογγάριος δὲ νομίσματα κδ', κόμης δὲ καὶ εἴ τις ἕτερος νομίσματα ιβ'*³⁶.

Τρίτη ομάδα διατάξεων αποτελοῦν εκείνες, που αφορῶν ειδικά σε παραπτώματα και αδικήματα που διαπράττονται σε περίοδο πολέμου και μάλιστα κατά τη διάρκεια μάχης. Αφού παρατάσσονταν οι μονάδες, έπρεπε να αναγινώσκονται ὅσα δέον ἐν καιρῷ πολέμου ἀναγκαίως φυλάττεσθαι³⁷ και οι επαπειλούμενες ποινές για τις περιπτώσεις παραβάσεων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόβλεψη στο *Στρατηγικόν* να διαβάζονται οι διατάξεις ῥωμαϊστί και ἑλληνιστί, γεγονός που δείχνει την εξαπλώση της ελληνικής γλώσσας στο στράτευμα και κατ' ἐπέκταση στην Αυτοκρατορία και τη σταδιακή αντικατάσταση της λατινικής από αυτήν³⁸.

33. Στρατ. Α' 6, 12 = Τακτ. Η' 12 = Ashb. 42-43 = Korz. 6 = Fam. 2. Πρόβλ. και παραπάνω σημ. 22.

34. Στρατ. Α' 6, 13 = Τακτ. Η' 13-14 = Ashb. 49 = Korz. 10 = Fam. 8. Βλ. και Στρατ. Α' 6, 10 = Τακτ. Η' 10.

35. Στρατ. Α' 6, 14 = Τακτ. Η' 15 = Ashb. 47 = Korz. 8 = Fam. 6.

36. Τακτ. Η' 26.

37. Τακτ. Η' 18-19. Στρατ. Α' 7, 15.

38. Στρατ. Α' 8. Στα *Τακτικά* του Λέοντος δεν περιλαμβάνεται η διευκρίνιση αυτή, εφ' ὅσον κατά την εποχή της συγγραφής τους είχε ολοκληρωθεί

Οι περιπτώσεις που έπρεπε να επισημανθούν ρητώς ήσαν η εγκατάλειψη της παρατάξεως προκειμένου ένας στρατιώτης να επιτεθεί κατά των εχθρών ή να λαφυραγωγήσει, η υποχώρηση, η απώλεια της σημαίας, η άτακτη υποχώρηση και η ρίψη των ὄπλων από τον στρατιώτη.

–*Εάν τις ἐν πολέμῳ πρᾶγμα ἀπηγορευμένον αὐτῷ παρὰ τοῦ δουκὸς ποιήσῃ ἢ τὰ ἐνταλθέντα αὐτῷ παρ' αὐτοῦ μὴ πληρώσῃ, κεφαλικῶς τιμωρεῖται, εἰ καὶ καλῶς τὸ πρᾶγμα ἐδιοίκησεν*³⁹.

–*Εάν στρατιώτης ἐν καιρῷ παρατάξεως και πολέμου τὴν τάξιν ἢ τὸ βάνδον αὐτοῦ ἐάσῃ και φύγῃ ἢ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐτάγῃ προληθήσῃ ἢ σκυλεύσῃ νεκρὸν ἢ εἰς ἐπιδίωξιν ἐχθρῶν καταδράμῃ ἢ τοῦλδω ἢ φοσσάτῳ ἐχθρῶν ἐπέλθῃ, κελεύομεν τιμωρεῖσθαι αὐτὸν κεφαλικῶς, και πάντα ὡς εἰκὸς τὰ παρ' αὐτοῦ ἐπαιρόμενα ἀφαιρεῖσθαι και τῷ κοινῷ δίδοσθαι τοῦ τάγματος, ὡς τὴν τάξιν παραλύσαντος και τοῖς ἐταίροις αὐτοῦ ἐπιβουλεύσαντος*⁴⁰.

–*Εάν φοσσάτου ὄντος, τροπή, ὄπερ ἀπειή, μέρους ἢ παρατάξεως γένηται και μηδὲ πρὸς δηφένσορας προσδράμωσιν, μηδὲ ἐν αὐτῷ τῷ φοσσάτῳ καταφύγωσιν οἱ τρεπόμενοι, ἀλλὰ περιφρονοῦντες ἐν ἐτέρῳ τόπῳ προσδράμωσιν, κελεύομεν τοὺς τοῦτο πράττειν τολμῶντας τιμωρεῖσθαι, ὡς τῶν ἐταίρων περιφρονήσαντας*⁴¹.

–*Εάν ἐν καιρῷ δημοσίας παρατάξεως ἢ συμβολῆς τροπή, ὄπερ ἀπειή, γένηται ἄνευ τινὸς εὐλόγου και φανερᾶς αἰτίας, κε-*

η διαδικασία εξελληνισμού της κρατικής και μαζί με αυτήν της στρατιωτικής μηχανής. Για το θέμα αυτό με περαιτέρω βιβλιογραφία βλ. Τ. Γ. Κολίας, «Tradition und Erneuerung im frühbyzantinischen Reich am Beispiel der militärischen Sprache und Terminologie», στο F. Vallet-M. Kazanski (εκδ.), *Actes du Colloque International «L'armée romaine et les Barbares du IIIe au VIIe siècle»*, organisé par le Musée des Antiquités Nationales et l'URA 880 du CNRS (Saint-Germain-en-Laye, 24-28 février 1990) [Association Française d'Archéologie Mérovingienne, Mémoires t. 5], Παρίσι 1993, σελ. 39-44.

39. Ashb. 1 = Korz. 19 = Fam. 25.

40. Στρατ. Α' 8, 16 = Τακτ. Η' 20 = Ashb. 8 = Korz. 14 = Fam. 11. Πρόβλ. Ashb. 2, Korz. 20, Fam. 25 και Ashb. 4, Korz. 22, Fam. 30.

41. Στρατ. Α' 8, 19' πρόβλ. Τακτ. Η' 24, Ashb. 12, Korz. 17, Fam. 14.

λεύομεν τοὺς στρατιώτας τοῦ πρώτου φεύγοντος τάγματος καὶ ἀναχωροῦντος τῆς παρατάξεως..., τοὺς εἰς μάχην ταγέντας ἀποδεκατοῦσθαι καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ταγμάτων κατατοξεύεσθαι... Εἰ δὲ συμβῆ τις ὡς εἰκὸς πληγάτους ἐν αὐτῇ τῇ συμβολῇ γενέσθαι, ἐκείνους ἐλευθέρους τοῦ τοιοῦτου ἐγκλήματος εἶναι⁴².

–Ὁ πρῶτος ἐν παρατάξει φεύγων... κεφαλικῶς τιμωρεῖται...⁴³.

–Ἐὰν δάνδου ἀφαίρεσις ὑπὸ ἐχθρῶν... γένηται ἄνευ εὐλόγου καὶ φανερᾶς προφάσεως, κελεύομεν τοὺς τὴν φυλακὴν τοῦ δάνδου πιστευθέντας σωφρονίζεσθαι καὶ οὐλτίμους γίνεσθαι... Εἰ δὲ συμβῆ τις αὐτῶν μαχομένους γενέσθαι πληγάτους, τοὺς τοιοῦτους ἐλευθέρους τοῦ ἐπιτιμίου τούτου φυλάττεσθαι⁴⁴.

–Ἐὰν στρατιώτης τὰ ὄπλα αὐτοῦ ῥίψη ἐν πολέμῳ, κελεύομεν αὐτὸν τιμωρεῖσθαι, ὡς γυμνώσαντα ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἐχθροὺς ὀπλίσαντα⁴⁵.

–Ὅστις φόβῳ τῶν πολεμίων νοσεῖν τὸ σῶμα προσεποιήσατο, κεφαλικῶς τιμωρεῖται⁴⁶.

–Ἐὰν οἱ ἐκσπλοράτορες... ἀπαγγείλουν... τὰ ἀπόκρυφα βουλεύματα, κεφαλικῶς τιμωροῦνται⁴⁷.

–Εἰ τις παραφυλακὴν πόλεως ἢ κάστρου πιστευθεὶς τοῦτο προδώσει ἢ παρὰ κέλευσιν τοῦ ἄρχοντος αὐτοῦ ἐκεῖθεν ἀναχωρήσει, ἐσχάτη τιμωρία ὑποβληθεῖ⁴⁸.

–Εἰς τις ἐλεγχθεῖη θελήσας ἐχθροῖς ἑαυτὸν παραδοῦναι, τῇ ἐσχάτῃ τιμωρίᾳ ὑποβληθεῖ, οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦτο συνειδώς, ἐπειδὴ τοῦτο γνοὺς τῷ ἄρχοντι οὐκ ἐμήνυσεν⁴⁹.

–Εἰ δὲ τις βουλευσάμενος ἀτομολῆσαι πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ ἐπισχεθῆ, καὶ οὗτος εἰς κεφαλὴν τιμωρεῖται⁵⁰.

42. Στρατ. Α' 8, 17· πρβλ. Τακτ. Η' 21-22, Ashb. 9, Korz. 15, Fam. 12.

43. Ash. 27.

44. Στρατ. Α' 18· πρβλ. Τακτ. Η' 23, Ashb. 10, Korz. 16, Fam. 13.

45. Στρατ. Α' 8, 18· πρβλ. Τακτ. Η' 25, Ashb. 11, Korz. 16, Fam. 15.

46. Ashb. 10· πρβλ. Korz. 21.

47. Ashb. 40· πρβλ. 27 καὶ Korz. 47.

48. Στρατ. Α' 6, 6· πρβλ. 7, 15, Τακτ. Η' 6, 16, Ashb. 13, Korz. 12, Fam. 9.

49. Στρατ. Α' 6, 7· πρβλ. Τακτ. Η' 7, Ashb. 48, Korz. 9, Fam. 7.

50. Ashb. 6· πρβλ. Korz. 24 καὶ 9: μεταλλιζέσθω.

Τέλος, ἡ τέταρτη κατηγορία ἀφορᾷ σε εγκλήματα που διαπράττονται καὶ ἐκτὸς στρατεύματος, σε ἐνέργειες που ἀποσκοποῦν στὴν ἀποφυγὴ τῶν στρατιωτικῶν υποχρεώσεων, σε προνόμια καὶ σε γενικότερες υποχρεώσεις τῶν στρατιωτῶν.

–Ὁ ἁμαρτάνων εἰς βασιλέα φονεύεται καὶ δημεύεται καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ κρίνεται μετὰ θάνατον⁵¹.

–Ὁ ἀφορισθεὶς εἰς παραφυλακὴν τοῦ παλατίου καὶ καταλιπὼν τὰς περὶ αὐτῶν ἀγρυπνίας... ἐσχάτως τιμωρεῖται, ἢ φιλανθρωπίας ἀξιούμενος τυπτόμενος ἐξωθεῖται⁵².

–Ἐὰν τις ἀταξίαν τραχεῖαν στρατιωτῶν ὑφάψη ἢ διεγείρη, εἰς κεφαλὴν κολάζεται...⁵³.

–Ὁ διαταράττων τὴν εἰρήνην στρατιώτης κεφαλικῶς τιμωρεῖται⁵⁴.

–Ὁ τοὺς πολεμίους ἐρεθίζων ἢ προδιδούς πολεμίους Ῥωμαῖον ὡσαύτως τιμωρεῖται⁵⁵.

–Ὅστις ἀποφύγη τοῦ στρατευθῆναι, στρατιωτικῶς κολάζεται. Βαρὺ γὰρ ἁμάρτημά ἐστὶν τὸ ἐκφυγεῖν τὰ λειτουργήματα τῆς στρατείας εἶπερ τὸ στρατευθῆναι. Οἱ γὰρ προσκαλούμενοι ἐπὶ τὸ στρατευθῆναι καὶ ἀποφεύγοντες, ὡς προδότης τῆς οἰκείας ἐλευθερίας καταδουλοῦνται⁵⁶.

–Ἐὰν τις τὸν ἴδιον υἱὸν ἐν καιρῷ πολέμου ὑφέληται τῆς στρατείας αὐτοῦ, καὶ ἐξορίζεται καὶ εἰς μέρος τῆς οὐσίας αὐτοῦ δημεύεται. Εἰ δὲ τις τὸν ἴδιον υἱὸν ἐν καιρῷ πολέμου ἀχρειώσῃ, ἵνα ἀνεπιτήδειος εὐρεθῆ πρὸς τὴν στρατείαν, ἐξορίζεται⁵⁷.

–Ἐὰν στρατιώτης ἑαυτὸν πλήξη ἢ ἄλλως πῶς θάνατον ἑαυτῷ κατασκευάσῃ, εἰ μὲν ἦν αὐτῷ ἀλγηδῶν τοῦ σώματος ἢ... αἰσχυνόμενος ἀποθανεῖν ἠβουλήθη, οὐχ ὑπομένει μὲν κεφαλικὴν τιμωρίαν, ἐφρυδίστως δὲ τῆς στρατείας ἀπολύεται, ἐὰν δὲ μηδὲν τοι-

51. Ashb. 5· πρβλ. Korz. 23, Fam. 31.

52. Ashb. 37· πρβλ. Fam. 21.

53. Ashb. 19· πρβλ. 36 καὶ Korz. 28, Fam. 18.

54. Ashb. 28· πρβλ. Korz. 37, Fam. 24.

55. Ashb. 38· πρβλ. Korz. 46, Fam. 23.

56. Ashb. 22· πρβλ. Korz. 32, Fam. 36.

57. Ashb. 23· πρβλ. Korz. 33, Fam. 37.

οὗτο προΐσχεν διὸ ἐπεχείρησεν ἑαυτὸν ἀνελεῖν, κεφαλικῶς τιμωρεῖται⁵⁸.

—Εἴ τις τὸν ἴδιον ουστρατιώτην τραυματίσει, εἰ μὲν λίθω τοῦτο ποιήσει, ἀπωθεῖται τῆς στρατείας. Εἰ δὲ ξίφει, κεφαλικῶς τιμωρεῖται⁵⁹.

—Τοῖς κατὰ οἶνόν τε καὶ μέθην ἢ κατὰ ἄλλην τρυφήν ὀλισθαίνουσι καὶ ἁμαρτάνουσι στρατιώταις ἢ κεφαλικὴ τιμωρία συγχωρεῖται, ἐπιφέρεται δὲ αὐτοῖς ἢ τῆς ἰδίας στρατείας ἐναλλαγῆ⁶⁰.

—Ἐάν τινες φυλάττοντες πρόσωπα κατὰ ῥαθυμίαν ἀπολέσωσιν αὐτά, ἢ τύπονται ἢ τὴν στρατείαν ἀποβάλλειν ὀφείλουσιν κατὰ τὸ μέτρον τοῦ ἁμαρτήματος, εἰ δὲ κατὰ οἶκτον ἀπολέσωσιν...⁶¹.

—Ὁ εἰς βαρβάρους ἀπιῶν, ἢ προφάσει πρεσβείας παραγενομένου αὐτοῦ, ὄπλα λιπράσκων ἐργασμένα ἢ ἀνέργαστα ἢ τὸ οἰονοῦν σίδηρον, τῇ ἐσχάτῃ ὑπόκειται τιμωρία⁶².

—Οἱ ἐπὶ ἀτιμία τῆς ἐξ οἴασου ἰατίας ἐκπεσόντες τῆς στρατείας οὐδεμίαν τιμὴν δύνανται ἔχειν ἢ πράττειν⁶³.

—Ὁ κεφαλικὴν καταδικασθεὶς τιμωρίαν ἢ ἐξορίαν ἢ ἐτέρω πουδλίκῳ ἐγκλήματι καὶ τὴν τιμωρίαν διαφυγεῖν δυνηθεὶς, οὐδέποτε δύναται στρατεῦσθαι⁶⁴.

—Οἱ ἐπὶ μοιχείᾳ ἢ ἐν ἄλλῳ ἐγκλήματι πουδλίκῳ κατακριθέντες, οὐκ εἰσὶ δεκτοὶ βουλόμενοι στρατευθῆναι⁶⁵.

—Ἐάν στρατιώτης πρὸς τὸν μοιχὸν αὐτοῦ συμφωνήσῃ, ἀποστρατεύεται⁶⁶.

—Ὁ στρατιώτης κλέπτων ἐν οἰωδῆρτοτε τόπῳ τὸ οἰονοῦν εἶδος, τὸ διπλάσιον παρέχει καὶ τῆς στρατείας ἀποβάλλεται⁶⁷.

58. Ashb. 26· βλ. καὶ 52· πρβλ. Korz. 36.

59. Ashb. 25· βλ. καὶ 52· πρβλ. Korz. 35 καὶ 48.3, Fam. 26.

60. Ashb. 31· πρβλ. Korz. 39, Fam. 39.

61. Ashb. 33· πρβλ. Korz. 41, Fam. 40.

62. Ashb. 51· πρβλ. Korz. 55, Fam. 22.

63. Ashb. 16· πρβλ. Korz. 27, Fam. 28.

64. Ashb. 16· πρβλ. Fam. 28.

65. Ashb. 21· πρβλ. Korz. 31.

66. Ashb. 34· πρβλ. Korz. 42, Fam. 41.

67. Ashb. 54· πρβλ. Fam. 27.

—Οἱ στρατιῶται οὔτε διοικηταὶ οὔτε μισθωτοὶ οὔτε ἐγγνηταὶ ἄλλοτριῶν πραγμάτων γίνονται⁶⁸.

—Μῆτε δὲ γεωργίας ἀπασχολεῖσθωσαν ἢ ἐμπορίας, μῆτε πολιτικὴν φροντίδα εἰς ἑαυτοὺς λαμβανέτωσαν, ἐπεὶ τῆς στρατείας καὶ τῶν στρατιωτικῶν προνομίων ἐκβάλλονται⁶⁹.

Για τα παραπτώματα καὶ τα σοβαρότερα ἐγκλήματα που ἀναφέρθηκαν, προβλέπονταν, ὅπως διαπιστώνουμε, τιμωρίες, οἱ ὁποῖες ἐποικίλλαν καὶ μποροῦσαν νὰ εἶναι χρηματικὴ ποινὴ —που διέφερε ἀναλόγως με τὴ θέση τοῦ υπαιτίου στὴ στρατιωτικὴ ἱεραρχία—, ἐκπτώση ἀπὸ τὸ στράτευμα, σωματικὴ τιμωρία, ἐξορία, περιορισμὸς, ἐφθάναν δὲ μέχρι τὸν μεταλλισμό καὶ τὴ θανάτωση. Κατὰ κανόνα λαμβάνονταν ὑπ' ὄψιν οἱ συνθήκες ὑπὸ τις ὁποῖες διαπράχθηκε τὸ ἀδίκημα⁷⁰. Στους ἴδιους τοὺς στρατιωτικοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα νομικοῦ περιεχομένου ἔργα, περιλαμβάνονται ἐπεξηγήσεις που ἀφοροῦν στὶς διάφορες ποινές⁷¹.

Τὸ ἐπόμενο θέμα που πρέπει ἐν συντομίᾳ νὰ θιγεί, εἶναι ἐκεῖνο τῶν δικαστῶν⁷². Δικαστικὴ ἀρμοδιότητα στὶς στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, δηλαδή ἐκεῖνης τῶν «θεμάτων», εἶχε ὁ στρατηγός, ἐφ' ὅσον αὐτὸς ἀσκούσε ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἀραδικῶν πολέμων (Ζ' αἰῶνας) τό-

68. Ashb. 55· πρβλ. Korz. 1.

69. Ashb. 56· πρβλ. Korz. 2, Fam. 29.

70. Για τὶς ποινὲς στὸ βυζάντιο δίκαιο βλ. Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Λυφία 1899 (ἀνατ. Γκαρτς 1955)· B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der Ekloge* [Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 21], Ἀθήνα 1956· Φ. Κουκουλιές, *Βυζαντινὸν δίκαιο καὶ πολιτισμὸς*, τ. Στ', Ἀθήνα 1955, σελ. 56-69· H. J. Magoulias, «Crime and Punishment as Viewed in the Lives of the Saints of the Sixth and Seventh Centuries», *Βυζαντινά* 11 (1982), σελ. 373-392· Σ. Τρωιάνος, *Ὁ «Ποινάκιος» τοῦ Ἐκλογαδίου. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελέξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπὸ τὸ Corpus Iuris Civilis μέχρι τῶν Βασιλικῶν* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 6], Φρανκφούρτη 1980· S. Troianos, «Die Strafen im byzantinischen Recht. Eine Übersicht», *JÖB* 42 (1992), σελ. 55-74.

71. Korzenszky 48, 5-6.

72. Για τὰ βυζαντινὰ δικαστήρια κατὰ τὸν Γ' καὶ τὸν ΙΑ' αἰῶνα βλ. Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ ἱστορία*, τ. Β' 2, Ἀθήνα 1988, σελ. 315 ἐξ.

σο τη στρατιωτική, όσο και την πολιτική εξουσία στο «θέμα» που διοικούσε, μέσω της υπαγωγής σε αυτόν του «πραίτωρος»⁷³ και του «κριτού του θέματος»⁷⁴, που ασκούσαν τα δικαστικά καθήκοντα. Η δικαστική εξουσία, δηλαδή, τόσο εντός του στρατεύματος, όσο και εκτός, θρυσκόταν υπό τον έλεγχο του στρατηγού. Αντίστοιχα, ο «τουρμάρχης», δηλαδή ο ιεραρχικά αμέσως κατώτερος μετά τον στρατηγό, διέθετε συν τοις άλλοις και δικαστική δικαιοδοσία στα στρατεύματά του και στην περιοχή που εκείνα στάθμευαν, δηλαδή στην «τούρμα» του⁷⁵. Τις περί απονομής δικαιοσύνης εκ μέρους του στρατηγού απόψεις των Βυζαντινών θρυσούμε εναργώς διατυπωμένες στα *Τακτικά* του Λέοντος Στ'. Ο ικανός ηγέτης όφειλε να σταθμίζει καλά τα πράγματα, πριν επιβάλει κάποια τιμωρία⁷⁶.

Προφανώς κατά τα μέσα του Ι' αιώνα οι δικαστικοί υπάλληλοι των θεμάτων είχαν ανεξαρτητοποιηθεί σε αρκετό βαθμό από τη στρατιωτική διοίκηση. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από μία φωνή διαμαρτυρίας που ακούγεται, όταν διαβάσει κανείς ένα κείμενο του ίδιου αιώνα προερχόμενο από στρατιωτικό και απευθυνόμενο σε στρατιωτικούς: Πρέπει να παύσουν, γράφει ο συγγραφέας, οι ατιμωτικές ενέργειες εκ μέρους των *θεματικών κριτών*, που καθημερινά σύρουν ως ανδράποδα και μαστιγώνουν τους υπερασπιστές των Χριστιανών και των αγίων βασιλέων (δηλαδή τους στρατιώτες), όταν μάλιστα ο νόμος ορίζει *έκαστον άρχοντα του ίδιου λαού έξουσιάζειν και τούτους κρίνειν*⁷⁷.

73. Τακτ. Δ' 31: *ο πραιτωρ ήγων ο του θέματος δικαστής*, όφειλε να λογοδοτεί και στον βασιλέα απ' ευθείας, ώστε αυτός να ενημερώνεται για την κατάσταση στα κατά τόπους θέματα. Πρβλ. L. Bréhier, *Les institutions*, σελ. 228 επ. και 402 επ.

74. Περί παραδρομής του κυρού Νικηφόρου του βασιλέως, κεφ. ιθ' § 8, έκδ. G. Dagron-H. Mihăescu, *Le traité sur la guérilla*, όπ., σελ. 110-111.

75. Όπ.

76. Τακτ. Κ' 6 (1016), 18 (1020), 93 (1040). Πρβλ. Στρατ. Η' 2, 94-97. Κεκαυμένου Στρατηγικόν, κεφ. 57 και 60 (σελ. 20 επ.). Βλ. επίσης I. Antonopoulou, «Les manuels militaires byzantins: La version byzantine d' un "chef romain"», *Βυζαντινά* 14 (1994), σελ. 95-105, κυρίως 102 επ.

77. Περί παραδρομής του κυρού Νικηφόρου του βασιλέως, κεφ. ιθ' § 7, όπ.

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, αν η διαμαρτυρία αυτή των στρατιωτικών ήταν δικαιολογημένη ή αν πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι είχαν συνηθίσει να είναι κατά κάποιον τρόπο ανεξέλεγκτοι στις ενέργειές τους έναντι του άμαχου πληθυσμού όπως είναι ευνόητο, οι αξιωματικοί έδειχναν ως έναν βαθμό κατανόηση για τυχόν παράνομες πράξεις τους. Πάντως, επί βασιλείας του Νικηφόρου Β' Φωκά, που είναι γνωστός για τις στρατιωτικές του επιτυχίες, τις οποίες εν μέρει όφειλε στην προσήλωση του στρατεύματος στο πρόσωπό του, οι στρατιώτες είχαν προκαλέσει επανειλημμένως την αγανάκτηση των πολιτών, λόγω των εις βάρος τους αυθαιρεσιών και βιαιοπραγιών. Είναι προφανές ότι ο στρατηγός αυτός και μετέπειτα αυτοκράτορας κατάφερε, παραδίδοντας εν μέρει πολλές παρανομίες τους και μη επιβάλλοντας τις προβλεπόμενες από τους νόμους και τους κανονισμούς ποινές, να εξασφαλίζει την αγάπη και την αφοσίωση των πολεμιστών του⁷⁸. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η τιμωρία ή μη των στρατιωτικών αδικημάτων ήταν συχνά συνάρτηση της εκάστοτε ακολουθούμενης ευρύτερης πολιτικής.

Με την ευκαιρία αυτή περνάμε στο ερώτημα, κατά πόσον ίσχυαν και εφαρμόζονταν οι διατάξεις που παρέθεσα παραπάνω. Όπως ελέχθη, υπήρχαν περιπτώσεις, κατά τις οποίες λόγοι σκοπιμότητας, όπως η διατήρηση της συνοχής του στρατεύματος κατά τη διάρκεια μιας μάχης ή μια άμεσα επικείμενη πολεμική σύγκρουση, δεν επέτρεπαν την επιβολή των προβλεπόμενων κυρώσεων⁷⁹. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις ο στρατηγός επεδίωκε τον παραδειγματισμό και του υπόλοιπου στρατεύματος και για τον λόγο αυτόν οι τιμωρίες ήσαν ιδιαίτερα αυστηρές.

78. Τ. Γ. Κόλιας, *Νικηφόρος Β' Φωκάς (963-969). Ο στρατηγός αυτοκράτωρ και το μεταρρυθμιστικό του έργο* [Ιστορικές Μονογραφίες 12], Αθήνα 1993, σελ. 57 εξ.

79. Βλ. την ενδιαφέρουσα διάταξη στα *Τακτικά* του Λέοντος Κ' 18 (1020): «Όταν εν καιρώ πολέμου παρά των στρατιωτών άμαρτήματα γίνονται, δέον προσποιείσθαι σε άγνοιαν αυτών, και τέως αυτά παρορῶν. Μετά δὲ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ πολέμου λύσεως τοὺς αἰτίους τῶν στάσεων ὡς ἂν συγγνώσῃς τὸ δίκαιον ὑπεξέρχου. Πρβλ. Συλλογή τακτικῶν, κεφ. 15.

Ο Νικηφόρος Β' τιμώρησε, σύμφωνα με τη διήγηση του Λέοντος Διακόνου, με μαστίγωση και κοπή της ρινός αξιωματικό, ο οποίος από οίκτο δεν εφάρμοσε την ίδια αυτή ποινή σε στρατιώτη, που κατά τη διάρκεια κοπιαστικής πορείας εγκατέλειψε την ασπίδα του⁸⁰. Άλλο χαρακτηριστικό περιστατικό, που περιέλαβε στην *Ιστορία* του ο Μιχαήλ Αταλειάτης, ο οποίος μάλιστα συνόδευε τον αυτοκράτορα Ρωμανό Δ' Διογένη (1067-71) στην εκστρατεία του στη Μ. Ασία εναντίον των Σελτζούκων με την ιδιότητα του κριτού του στρατοπέδου, έρχεται να επιβεβαιώσει τις διαπιστώσεις αυτές⁸¹. Όταν η τουρκική φρουρά της πόλεως του Ματζικέρτ είχε παραδοθεί, ένας στρατιώτης κατηγορήθηκε ότι έκλεψε από τους Τούρκους έναν μικρό όνο. Προσέχθη ενώπιον του βασιλέως δεμένος, ο οποίος δεν του επέβαλε χρηματική ποινή, όπως θα ανέμενε κανείς σε αντιστοιχία προς το παράπτωμα, αλλά διέταξε να του κόψουν τη μύτη, αποβλέποντας προφανώς στον παραδειγματισμό και των άλλων στρατιωτών η ποινή πράγματι εφαρμόστηκε, παρ' όλες τις παρακλήσεις του στρατιώτη. Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας θεωρεί την τιμωρία βαρύτερη από την προβλεπόμενη και ασκεί κριτική κατά του Ρωμανού. Ας σημειωθεί πάντως ότι η αποκοπή της ρινός, των ώτων ή του ενός χεριού, τουλάχιστον κατά την εποχή της δυναστείας των Μακεδόνων και σε περίπτωση

80. *Ιστορία* 57,4-58,10.

81. *Ιστορία* 152,21-153,14: "Ετερον δέ τι συνέχθη, ξηλον μὲν τοῦ βασιλέως δικαιοσύνης φαντάζον, ἄμετρον δὲ τὴν τιμωρίαν καὶ οὐκ εὐσεβῆ συντιθέμενον. Ἐγκληθεὶς γὰρ τις τῶν στρατιωτῶν ὡς ὀνίσκον τουρκικὸν ὑφελόμενος, παρήχθη μὲν κατ' ὄψιν τῷ βασιλεὶ δεδεμένος, τιμωρία δ' ἐψηφίσθη τοῦ ἁμαρτήματος ὑπερφέροσα. Οὐ γὰρ ἐν χρήμασιν ἢ ξημία διώριστο ἀλλ' ἐν ρινὸς ἔκτομῃ. Πολλὰ δὲ παρακαλέσαντος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντα τὰ ἐαυτοῦ προεμένου, καὶ προβαλλομένου μεσίτην τὴν πάνσεπτον εἰκόνα τῆς παννυήτου δεσποίνης θεοτόκου... οὐκ εἰσήει οἴκτος τῷ βασιλεῖ... [καί]... ἀπειμίσθη τὴν ῥίνα ὁ δειλῆτος, κρᾶξας μέγα καὶ στενάξας τὸ δῦθιον. Τότε δὴ τότε μεγάλην ἡμῖν ἔσσεσθαι τὴν ἐκ τοῦ θείου νέμειν προωπιτευσάμην αὐτός. Συνοπτικά για τον συγγραφέα και το έργο βλ. στον H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, τ. Β', Αθήνα 1992, σελ. 201-210.

εγκλήματος καθοσίωσης, δεν θεωρούνταν ιδιαίτερα επαχθείς ποινές και δεν ανήκαν στις κεφαλικές⁸².

Μετά την έκθεση των παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι πράγματι ως επί το πλείστον οι διατάξεις των στρατιωτικών νόμων τηρούνταν πιστά. Βέβαια, οι ποινές εποίκιλλαν, όπως τονίσθηκε, αναλόγως με τις συνθήκες υπό τις οποίες είχε διαπραχθεί το έγκλημα, αλλά και σε συνάρτηση με εξωτερικούς παράγοντες, όπως π.χ. αν επρόκειτο για περίοδο πολέμου, αν κατά τη συγκεκριμένη εποχή ήταν εύκολη η εξασφάλιση στρατιωτών ή αντίθετα υπήρχε στενότητα στο έμφυχο υλικό κ.ά.⁸³. Από την άλλη πλευρά, πάντως, η τήρησή τους επιβαλλόταν προκειμένου να διαφυλαχθεί η ύπαρξη και να διασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα ενός στρατού που ήταν επιφορτισμένος με τη φύλαξη μιας τεράστιας έκτασης, σε μια εποχή κατά την οποία σχεδόν αδιάκοπα υπήρχε ένα τουλάχιστον ανοικτό μέτωπο. Επί πλέον στρατιωτικές δυνάμεις, στις οποίες δεν επικρατούσε αυστηρή πειθαρχία, ήταν πιθανότερο να στραφούν σε δεδομένη στιγμή εναντίον της ίδιας της ηγεσίας τους, αλλά και εναντίον του ίδιου του αυτοκράτορα.

82. Καλλιόπη Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σελ. 165. Βλ. και άλλες περιπτώσεις επιβολής παραδειγματικών ποινών στον Ν. Καλομενόπουλου, *Η στρατιωτική οργάνωσις*, σελ. 200-204.

83. Πρβλ. την περίπτωση αυτομολίας, η οποία σε μια προγενέστερη εποχή τιμωρείτο με βασανισμό και θανάτωση (Ashb. 15= Fam. 33). Επί Λέοντος Στ' εκδόθηκε νεαρά (P. Noailles-A. Dain, *Les nouvelles de Leon VI le Sage*, Παρίσι 1994, αρ. 67, σελ. 242-245), με την οποία εσγχευεῖτο το αδιίκημα, αν διεπράττετο για πρώτη φορά, για την επανάληψη της πράξεως προβλεπόταν η ποινή της τριετούς δουλείας, ενώ ο αυτομολήσας για τρίτη φορά περιέπιπτε σε κατάσταση δουλείας για το υπόλοιπο της ζωής του. Πρβλ. τη μεταγενέστερη εκδοχή των στρατιωτικών νόμων, η οποία προβλέπει τη συγχώρηση του παραπτώματος, στην περίπτωση κατά την οποία ο αυτομολήσας ελέστρεφε οικειοθελώς στη θέση του, κεφαλική όμως ποινή στην περίπτωση επανάληψης του αδικήματος (Korz. 26. Βλ. παραπάνω, σημ. 28). Ένας από τους λόγους, που οδήγησαν τον νομοθέτη στην επιβολή επεικέστερης ποινής, πρέπει να ήταν η ανάγκη αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού της Αυτοκρατορίας.

Ως προς το ερώτημα που τέθηκε στην αρχή, αν οι μεταγενέστερες πηγές απλώς αντιγράφουν κατά φιλολογικό τρόπο προγενέστερες διατάξεις ή ανταποκρίνονται και στη σύγχρονή τους πραγματικότητα, διαπιστώνουμε ότι οι επαναλήψεις δεν αποτελούν τυφλή αναπαραγωγή του ήδη υπάρχοντος, αλλά υπογορεύονται από τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι περισσότερες διατάξεις παρέμεναν απαράλλακτες σε ισχύ, ενώ παράλληλα νέες ανάγκες προκαλούσαν τη λήψη νέων μέτρων και την κατοχύρωση αυτών στη σχετική νομοθεσία. Πάντως, οι αλλαγές που επέρχονται στον στρατό είναι αργές και μάλιστα όσες συμβαίνουν αφορούν πολύ λίγο σε θέματα πειθαρχίας και δικαίου. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να επιβεβαιωθεί από το γεγονός, ότι και στον εικοστό αιώνα, την εποχή των ραγδαίων εξελίξεων, μόλις μετά την παρέλευση πεντηκονταετίας – μετά το 1941, έτος κατά το οποίο συντάχθηκε ο στρατιωτικός ποινικός κώδικας – προσφάτως (1995) άλλαξε στην Ελλάδα το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τη ζωή στο στράτευμα.

JGR	Ι. και Π. Ζέπος, <i>Jus Graecoromanum</i> , τ. 1-8, 'Αθήνα 1931 (ανάτύπωση: 'Ααλεν 1962)
JOAS	<i>Journal of Oriental and African Studies</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
MB	<i>Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη</i> , έκδ. Κ. Σάθας (Παρίσι-Βενετία, άνατ. 'Αθήνα 1972)
MM	F. Miklosich - J. Müller, <i>Acta et Diplomata graeca mediae aevi sacra et profana</i> , τ. 1-6 Βιέννη 1860-1890 (άναστατική άνατύπωση: 'Ααλεν 1968)
MGE	<i>Μεγάλη Γενική Έγκυκλοπαίδεια 'Υδρία</i>
MP	<i>Medieval Prosopography</i>
NC	<i>Numismatic Chronicle</i>
NCirc	<i>Spink Numismatic Circular</i>
NNM=ANSNM	<i>Numismatic Notes and Monographs, American Numismatic Society</i>
NumAntClas	<i>Quaderni Ticinesi. Numismatique et Antichità Classiche</i>
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i>
ODB	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , γεν. έκδ. Α. Kazhdan (Νέα 'Υόρκη - 'Οξφόρδη 1991)
ΠΑΑ	<i>Πρακτικά τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών</i>
PG	<i>Patrologia Graeca</i>
Ράλλης-Ποτλής	Γ.Α. Ράλλης - Μ. Ποτλής, <i>Σύνταγμα τών θείων και ιερών κανόνων</i> , τ. 1-6, 'Αθήνα 1852-1859
RBN	<i>Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie</i>
REB	<i>Revue des Études Byzantines</i>
RIN	<i>Rivista Italiana di Numismatica</i>
RN	<i>Revue Numismatique</i>
RSBS	<i>Rivista di Studi Bizantini e Slavi</i>
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>
ΘΗΕ	<i>Θρησκευτική και 'Ηθική Έγκυκλοπαίδεια</i>
Viz. Vrem.	<i>Vizantijskij Vremennik</i>
ZRVI	<i>Zbornik Radova Vizantološkog Instituta</i>